

Маткобожик В.М.

старший учитель,

Криворізька загальноосвітня школа № 114

ФРАЗЕОЛОГІЯ ДЛЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ (профільна освіта)

Кожен із нас прагне бути популярним серед своїх друзів, у компаніях, адже спілкування є дуже важливою складовою людського життя. З ким саме ми охоче вступаємо в контакт? Звичайно ж, з тим, хто спілкується легко, використовує влучні, яскраві та експресивні слова й образи, вміє розрадити, доречно пожартувати... Саме тому зверніть увагу на багатющі скарби фразеології...

МАЛЕНЬКИЙ СЛОВНИЧОК

Фразеологія (гр. *phrasis, phraseos* – вираз, зворот і *logos* – слово) вживають у багатьох значеннях: **розділ мовознавства, який вивчає усталені звороти (тобто фразеологізми, лексично неподільні сполучення слів);** сукупність їх у мові; сукупність прийомів висловлювання, властивих певній особі, епосі.

Стійкі словосполучення (у вільних словосполученнях слово не втрачає власного значення при новоутвореннях: жвавий хлопчик, жваве зайченя, жвава розмова, жваво говорить) поділяються на **термінологічні та фразеологічні.**

Термінологічні стійкі словосполучення – назви певних понять – науки, техніки, мистецтва: торрічеллієва пустота (вакуум); дзвінкі приголосні, іменний складений присудок; романський стиль.

Фразеологізми – стійкі словосполучення, що складаються з двох і більше слів, граматично побудовані як словосполучення чи речення, відтворюються у свідомості та мові людей за традицією, автоматично.

Фраземи – фразеологічні одиниці зі структурою словосполучення.

Стійкі фрази – фразеологічні одиниці зі структурою речення.

НАРОДЖУЮТЬСЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

У НАВКОЛИШНІЙ ДІЙСНОСТІ

Медицина – *підсолодити пілюлю*; спорт – *передавати естафету*; релігія – *у поті чола*; мистецтво – *грати в одну дудку*; суспільні процеси – *знаходити спільну мову*; трудові процеси –

гнути шию; побут – вкинути в рот; рослинний та тваринний світ – глуха тетеря; родинні стосунки – з пелюшок; природа – не нашого поля ягода; виробнича діяльність – закласти фундамент; військова справа – витрачати порох; звичаї та вірування – стати на рушничок; античні міфи та література – нитка Аріадни; висловлювання видатних осіб (філософів, письменників, науковців, політиків – Я маю в серці те, що не вмирає... (Л. Українка); іншомовні запозичення – золота молодь (з франц.)

**ЯК РОЗРІЗНИТИ СИНТАКСИЧНІ
ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ?**

<p>1. Синтаксичні словосполучення утворюються поєднанням двох і більше повнозначних слів: <i>осінній дощ, багатий врожай.</i></p>	<p>1. Фразеологізми можуть бути утворені сполученням службового і повнозначного слова: <i>як по маслу, зі скрипом, з-під носа, з руки, під боком, ні на йоту.</i></p>
<p>2. У синтаксичному словосполученні граматичний і семантичний центри збігаються в одному слові: <i>фарбувати дах, красиво співати, яблуневий цвіт, малювати картину.</i></p>	<p>2. У фразеологізмах граматичним і семантичним центром можуть виступати різні лексичні компоненти: <i>напускати туману, драти втридорога, мамина дочка, мати зуб.</i></p>
<p>3. Стрижневим компонентом синтаксичної групи є головне слово синтаксичного (підрядного) словосполучення, його семантико-граматичний центр: <i>новий багатопверховий будинок, прекрасний солов'їний спів.</i></p>	<p>3. Фразеологізми як цілісне утворення можуть виконувати у реченні функцію стрижневого компонента синтаксичної групи: <i>ручатися головою за товариша, ламати голову над задачею.</i></p>
<p>4. Синтаксичне словосполучення характеризується вільною сполучуваністю слів-компонентів: <i>пекти картоплю (пирого, торт, хліб); високий чоловік (будинок, стовп, стіл, чин); піймати птаха (теля, зайця, злодія, м'яча і т. ін.).</i></p>	<p>4. Фразеологічне словосполучення відрізняється невільною сполучуваністю своїх компонентів: <i>пекти раки, морочити (сушити) голову, ні пари з уст, піймати облизня, розбити глека.</i></p>

<p>5. Кожне повнозначне слово у синтаксичному словосполученні виконує у реченні самотійну синтаксичну функцію: «Я славлю спільність мов і славлю їх одмінність, основу всіх основ – правічну їх родинність» (І. Муратов).</p>	<p>5. Компоненти фразеологізму самотійної синтаксичної ролі не виконують; членом речення виступає фразеологізм у цілому: «Відповідь хоч і сподобалась Мотрі, та все одно вона засумнівалася, чи старий, як це він уміє, не <i>передав куті меду</i>» (М. Стельмах).</p>
<p>6. Синтаксичне словосполучення є носієм смислового змісту слів-компонентів: <i>високі гори, духмяне сіно, стрімкий потік</i>.</p>	<p>6. Фразеологізм виражає цілісне фразеологічне значення, яке не дорівнює сумі лексичних значень компонентів: <i>носити воду решетом</i> – «безрезультатно працювати», <i>з відкритою душею</i> – «відверто, чистосердечно».</p>
<p>7. Синтаксичні словосполучення як одиниці мовлення утворюються в кожному окремому випадку висловлення думки.</p>	<p>7. Фразеологізми у процесі мовлення відтворюються як готові цілісні одиниці мови.</p>

ТИПИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Фразеологічні зрощення (ідіоми) – це стійкі сполучення слів (виражають єдине поняття), що становлять образний вислів, значення якого не пов'язане із значенням тих слів, що входять до нього (*бити байдики* – ледарювати; *пекти раків* – червоніти; *собаку з'їсти* – набути досвіду; *на руку ковінька* – вигідно).

Фразеологічні єдності – це стійкі неподільні сполучення слів, загальне значення яких пов'язане з тими словами, що входять до їх складу (*не нюхати пороху* – не бути ще в боях; *прикусити язика* – замовкнути; *кров з молоком* – здоровий).

Фразеологічні сполучення – це стійкі подільні сполучення слів, які характеризуються самотійністю складових елементів (*насупити брови, покласти край*).

Фразеологічні вирази – це стійкі за своїм складом і значенням фразеологічні одиниці, які складаються зі слів із вільним лексичним значенням і відтворюються в мові (*серйозно й надовго; вовків боятися* – *в ліс не ходити; не все те золото, що блищить*).

Прислів'я – влучний образний вислів, граматично й інтонаційно оформлене судження, що співвідноситься з реченням (*згаяного часу не доженеш, згода будує, а незгода руйнує, не спитавши броду, не лізть у воду*).

Приказка – образний вислів, нерідко римований, близький до прислів'я, але без повчального змісту (*собака на сні, лисячий хвіст; похиле дерево* (частина прислів'я: *на похиле дерево і кози скачуть*)).

Народнопоетичні включення – стійкі мовні моделі, які вживаються як зачини чи кінцівки в народній творчості: *багато що казати, та мало слухати*.

Крилаті вислови – це поширені й загальновідомі влучні звороти мови, джерело яких може бути встановлене (*олімпійський спокій, лебедина пісня, випити чашу до дна; Мавка; Фантастичні думи! Фантастичні мрії!* (І. Франко); *А все-таки вона крутиться!* (Галілео Галілей)).

Афоризм (від грецьк. «вислів») – узагальнена, глибока й закінчена думка певного автора (письменника, науковця, політика, філософа), висловлена у відточеній, відшліфованій формі. *Єдина справжня розкіш – це розкіш людського спілкування* (А. де Сент-Екзюпері). *Очі дружби рідко помиляються* (Ф. Вольтер).

Сентенція (від лат. *sentential* – думка) – афоризм, що має повчальний зміст, життєву настанову. *Розмірковуй тільки про те, про що поняття твої тобі це дозволяють. Не знаючи мови ірокезької, чи можеш ти робити таке судження з цього предмета, котре не було б обґрунтоване й не розумне?* (Козьма Прутков)

Максима (від лат. «основне правило») – афоризм, у якому в короткій формі виражене певне моральне правило, етичний принцип. *Спокій мудреців – це вміння приховувати свої почуття в глибині серця. Коли хочеш бути щасливим, будь ним* (Козьма Прутков).

Евфемізми (від грецьк. *euphemismos* – «добре і говорю» – пом'якшений вираз) – це делікатні вислови, що вживаються з метою уникнути слів з грубим чи непристойним змістом або непристойним забарвленням. *«За такі думки я б надавав панові по тому місцю, де, як кажуть французи, спина втрачає своє ім'я» – сердито промовив Дулькевич.* (П. Загребельний).

Ремінісценція (від лат. *reminiscentia* – спогад) – невиразний спогад, відгомін якоїсь події чи враження, мотивів, образів, деталей; елемент художньої системи, який відсилає до раніше прочитаного

чи побаченого твору мистецтва. Ремінісценція – це наявна цитата, цитування без лапок (Я пережив и многое и многих

(П. А. Вяземский); Я изменял и многому и многим (В. Я. Брюсов)).

Порівняння – це вид простого тропа, в якому одне явище як поняття є шляхом зіставлення з іншим явищем: *чистий, як сльоза; їсть, як іржа; мов у воду опущений*.

Парадокс (від грецьк. *paradoxos* – несміливий, дивний) – думка, що різко розходить з усталеними поглядами і спочатку ніби суперечить здоровому глузду. *Здорове тіло – продукт здорового розуму* (Б. Шоу).

Каламбур – фігура мовлення, яка полягає в гумористичному використанні багатозначності слова або звукової схожості різних слів: *кому весілля, а курці смерть; на Миколи та ніколи*.

Професійні вислови – це стійкі словосполучення або речення, що внаслідок переосмислення вийшли за межі мови професійних груп і набули образного звучання: *грати першу скрипку; підрізати під корінь*.

Термінологічні вислови – сполучення слів, які виходять за межі своєї терміносистеми й набувають переносного значення: *зійти з орбіти, вийти на фінішну пряму*.

СИНОНІМІЧНІ, АНТОНІМІЧНІ ТА ПАРОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

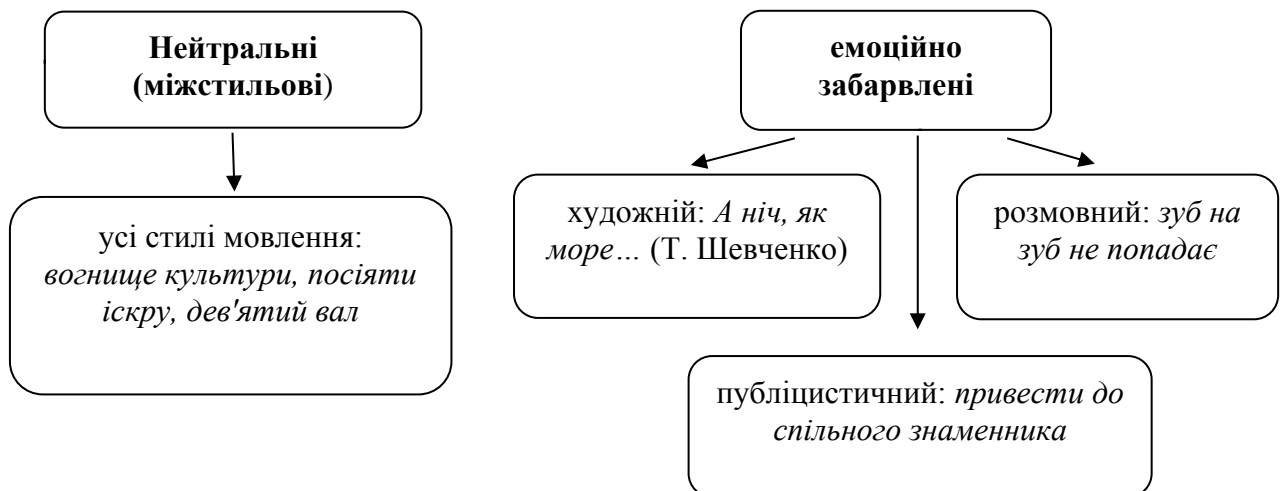
Як і слова, фразеологізми можуть бути багатозначними, вступати в синонімічні, антонімічні та паронімічні відношення.

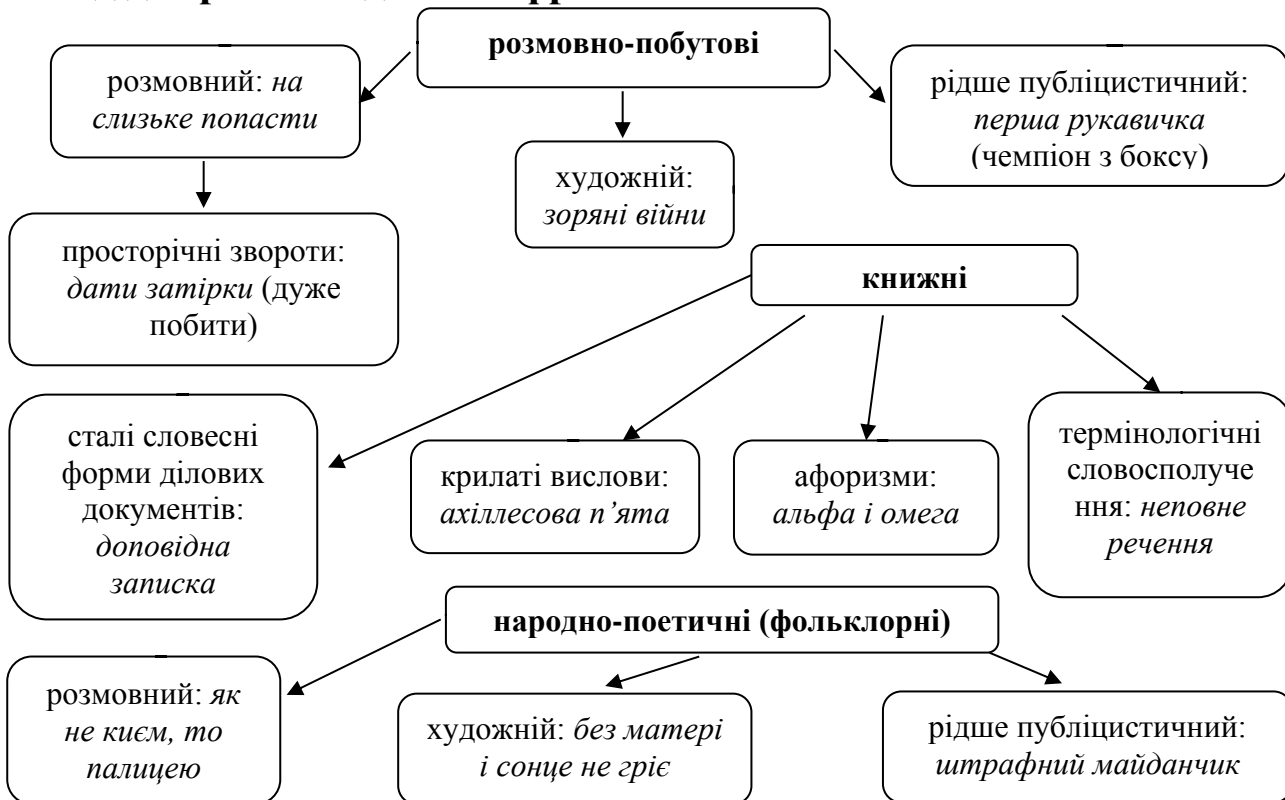

накладати/накласти руки на кого (намагатися вдарити або вбити когось)	накладати/накласти руку на що (привласнювати щось, заволодівати чимось)
полетіти за вітром (набути розголосу, поширення)	полетіти із вітром (зникнути без сліду, пропасти, щезнуть);
налягати на ногу (шкунтильгати)	налягати на ноги (прискорювати ходу, біг)
мати на оці (збиратися робити щось, думати про когось; цікавитися кимось, чимось)	мати на очах когось (тримати під наглядом, у полі зору, доглядати)
на край світу (кудись дуже далеко)	на краю світу (в дуже віддаленому, глухому, необжитому місці)
побачити світ (народитися; бути надрукованим)	побачити світу (побувати в багатьох місцях; багато чого побачити, знати)
на кшталт чого (подібний до чогось, схожий на щось)	на один кшталт (однаковий)

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У СТИЛІСТИЦІ

Стильове використання фразеологізму залежить від **наявності чи відсутності емоційного забарвлення**

та від джерел походження фразеологізмів:**Список використаних джерел:**

1. Алефіренко М. Ф. Співвідношення синтаксичних і фразеологічних словосполучень // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 3. – С. 37-42.
2. Гнатюк І. С. Деякі особливості використання фразеологізмів у мові сучасної художньої прози // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 9. – С. 62-64.
3. Демський М. Т. Фраземна паронімія // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 5. – С. 28-32.
4. Медведєв Ф. П. Із скарбів фразеології // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 8. – С. 67-74.
5. Мокієнко В. М. Із скарбів Фразеології // Українська мова і література в школі. – 1988. – № 4. – С. 69-71.
6. Свашенко О. А. Позакласна робота з фразеології // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 7. – С. 51-60.